

BENEDEK LÁSZLÓ

Tanácsadás munkanélkülieknek

A szociális munkás lehetséges szerepe a munkanélküli ellátásban

Magyarországon a társadalmi-gazdasági rendszerváltással egy időben kellett megismerkednünk két, egymással összefüggő fogalomkörrel: *a tömeges munkanélküliséggel* és a munkanélküliek ellátására szerveződött *munkaügyi intézményhálózattal*. A mából visszatekintve nagyon réginek tűnnek még az 1990-es megnyilatkozások is. Csak néhány adat ennek illusztrálására: Magyarországon 1991 elején a regisztrált munkanélküliek száma 16 ezer volt 1993 márciusában számuk elérte a 705 ezres csúcst. Azóta a regisztráltak száma szerény de folyamatosan csökkenő tendenciát mutat 1995-ben 550 ezer körül van. E jelenség azonban nem jelenti a tényleges munkanélküliség mérséklődését, mivel időközben megjelent egy második, immáron láthatatlan tömeg, *a regisztrációból kikerültek csoportja*. Az OMK (Országos Munka- ügyi Központ) utánkövetéses vizsgálata szerint 1993 végére 430 ezren voltak. (Székely J. 1994). A regisztrációból kikerültek csak 30 százaléka tud újra elhelyezkedni, ezért nem túlzás az a következtetés, hogy 1995-ben Magyarországon a tényleges munkanélküliek száma közelít az 1 millióhoz. A munkanélküliséggel párhuzamosan alakult ki a *munkaügyi ellátórendszer*, szinte a semmiből. A rendszerváltás idején csupán a volt Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal (ÁBMH) néhány száz főnyi személyzete állt rendelkezésre. 1992-ben a munkaügyi hálózatban dolgozók száma már elérte a két- ezret, ma létszámuk négyezer-ötszázra tehető.

A *munkanélküliség* kor, nem, képzettség és területi megoszlása is gyors változást mutatott az elmúlt években. A rendszerváltás nyomán a nagyipar és a mezőgazdaság összeomlását követően elsősorban az idősebb, szakképzet- len és férfi munkaerő került a munkanélküliek táborába. Hamar kialakultak a munkanélküliség válsággócai is, egyfelől Borsod, Nógrád ipari területei, másfelől országszerte az ipari centrumokat nélkülöző kistelepülések mező- gazdasági válságövezetek, közülük is leginkább Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Ezek a regionális különbségek még tovább nőttek az elmúlt évek során, ugyanis új beruházások elsősorban a Dunántúlon és Budapesten, másodsorban a nagyvárosokban enyhítettek valamelyest a foglalkoztatási gondokon, ám a válságos területek ebből a szempontból is hátrább kerültek. A kor szerinti megoszlás is változott, fokozatosan fiatalodott a munkanélküliek tartalékserege. (Bánfalvy 1993) Az idősebb munkanélküliek korengedményes nyugdíjba mentek, vagy más módon kerültek ki a munkaerőpiacról; az újabb és újabb elbocsátások mind fiatalabb rétegeket érintettek. Megjelent a tömeges szintű pályakezdő munkanélküliség. Ilyen módon a regisztrált munkanélküliek tábora is folytonosan fiatalodott. A foglalkoztatottak közül először a szakképzetlenek kerültek ki, az újabb elbocsátások azonban már a szakképzett rétegeket is érintették. Ilyen módon ma már szakképzettség, vagy akár egy friss átképzés birtokában is egyre nehezebb elhelyezkedni a munkaerőpiacon. (Bánfalvy 1994) A női munkanélküliek aránya egy ideig csökkenő tendenciát mutatott. Ez azzal függött össze, hogy a nők főként a szolgáltatásban, kereskedelemben dolgoznak, amely ágazatokat később érintették az elbocsátások. A nők aránya a munkanélküliek körében az átmeneti csökkenést követően 40 százalék körül stabilizálódott. (Frey 1993)

E gyors változások után ma is indokolt feltenni a kérdést: *kik azok a munkanélküliek, milyen problémákkal küzdenek, és ennek megfelelően milyen szervezetek, illetve milyen szakemberek alkalmasak leginkább a munkanélküliek problémáinak kezelésére?* A válaszok egyértelműen

vezetnek el bennünket a mai munkaügyi ellátórendszer kritikai vizsgálatához, valamint a dolgozatunk címében is felvetett kérdéshez: *mi a szociális munkás lehetséges szerepe a munkanélküli ellátásban?*

Ki a munkanélküli ma Magyarországon?

A látszólag egyszerű kérdésre nem is olyan könnyű válaszolni, mert mindjárt tolakszik a következő kérdés; milyen szempontból? A munkanélküliséget ugyanis sokféle szempontból közelíthetjük meg. Annak meghatározása, hogy ki a munkanélküli, a mai napig viták, eltérő vélekedések középpontjában áll. Szigorúan *gazdasági* értelemben az mondható, hogy a munkanélküliek a társadalmi-gazdasági rendszerváltás egyenlegében a negatív oldalon vannak, ők képezik az árat, amit a hatékonyabb gazdasági struktúrára való áttérés miatt a társadalom fizet. *Szociológiai* értelemben úgy fogalmazzuk, hogy a munkanélküliek az egyre szűkülő munkaerőpiacon az a csoport, akik nem rendelkeztek megfelelő konvertálható tudással, szakértelemmel vagy elegendő szociális erővel, ami az új helyzetben felhasználható lett volna, és ezért kívül rekedtek, ők a munkavállalók tartalékseregét képezik.

Szociálpolitikai megközelítésben a munkanélküliek az a hátrányos helyzetű réteg, akik a lehetőségek beszűkülése folytán gyengének bizonyultak, és alulmaradtak a munkából származó jövedelemért, tágabb értelemben a megkapaszkodásért folytatott küzdelemben. A *közvélekedés* ingadozik aközött, hogy a munkanélkülit lógósnak vagy szerencsétlennek titulálja, de mindenképpen érezhető hogy a nagyarányú munkanélküliség alaposan kikezdte a társadalmi szolidaritást. Meglepő módon az a felfogás, hogy a munkanélküli bajba került ember, s olyasféle ellátást vagy gondoskodást igényelne, mint egy akut krízisbe jutott, problémás személy, a közvélemény szintjén még nemigen terjedt el. (Tisztelet persze azoknak a kivételeknek, akikről dolgozatunkban is szó lesz később.) Mi ez utóbbi szempontból közelítünk a munkanélküliség kérdéséhez, és a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a munka nélkül maradó ember milyen pszichés és szociális következményekkel kénytelen szembenézni.

A munkanélküliség pszichés következményei

Erik Erikson vezette be a *pszichoszociális* krízis fogalmát, amely az emberi fejlődés természetes velejárója, s azzal a feszültséggel jellemezhető, amelyet az egyes úgynevezett fejlődési stádiumokhoz tartozó fejlődési feladatok teljesítése, illetve a társadalmi követelményeknek való megfelelés során fellépő stresszek váltanak ki. A pszichoszociális krízist a munkaképes korú felnőtt ember esetében az intimitás vagy izoláció (fiatal felnőttkorban), illetve a termékenység vagy stagnálás (érett felnőttkorban) ellentéte határozza meg. Ezek a fejlődési paraméterek tehát minden munkaképes korú felnőtt embert jellemeznek, a kérdés csupán az, hogy a társadalmi elvárásokhoz való alkalmazkodás követelményének ki, milyen mértékig, és milyen módon tud megfelelni. (Erikson 1963)

A pszichoszociális krízis

A munkanélküliség nagy kihívást jelent a pszichoszociális egyensúlyi állapot szempontjából. Az egyensúlyi állapotot az jellemezte, hogy az egyén társadalmi helyzete, a társadalomba való integráltsága (szociális oldal), s az ezt szolgáló alkalmazkodási stratégiák (pszichés oldal) egymásnak megfeleltek. *A szociális oldal hirtelen felborulása* ezt az egyensúlyt felbillenti. Tömören ezt úgy fejezhetnénk ki, hogy az egyén működtetné a jól bevált adaptációs stratégiáit, de nincs mihez alkalmazni azokat. Ez a körülmény szükségképpen vezet a pszichoszociális krízis kiéleződéséhez, s előtérbe kerülnek a személyi

integráció kérdései. Ha az egyén pszichoszociális fejlődése megfelelő volt, s az egyes fejlődési szakaszokban elsajátította az alapvető alkalmazkodási formákat, várható, hogy e krízist is meg tudja majd oldani, s úrrá lesz azon a szociális vákuumon, amely átmenetileg körülveszi. Ha azonban korábbi fejlődése sem volt problémamentes, számolnunk kell a pszichoszociális krízis elmélyülésével. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a *munkanélküliség felerősíti a pszichoszociális krízis dilemmáit*, s csak az így előállott új problémák megoldása dönti el, hogy a munkanélküli úrrá tud-e lenni helyzetén, s új egyensúlyi állapotot alakít-e ki, vagy pedig a szociális és pszichés leromlás veszi kezdetét, amely társadalmi izolációban, elszegényedésben, pszichés működészavarokban (neurózis, alkoholizmus, suicid veszélyeztetettség stb.) és egyéb *devianciákban nyilvánulhat meg*.

A munkanélküliség olyan tartós stresszállapot, amely az egyén alkalmazkodási kapacitását maximálisan igénybe veszi. A munkanélküli tartósan frusztrált állapotban van, amely egyfelől az őt ért egzisztenciális, szociális és lelki veszteségek következménye, másfelől a sorozatos kudarcélmények (alkalmatlanság, értéktelenség, önbizonytalanság-érzés) hatása. A munkanélkülit számos belső konfliktus is gyötri, amely rossz és rosszabb helyzetek közötti választási kényszerben, illetve a pozitív perspektívák hiányában jelentkezik. Különösen jellemző a körülmények kényszere, sok munkanélküli nem, vagy csak késve tud reagálni a megváltozott munka- és életfeltételekhez, s így a munkaerő-piaci versenyben alulmarad. Ha a stresszokokra adott válaszreakciókat vizsgáljuk, az alábbiakat állapíthatjuk meg:

A) A *fiziológiai válaszreakciók* szempontjából a munkanélküliség az elhúzó- dó stresszreakciót okozó faktorok közé számít, ezért az adaptív kórképek gyakorisága nő, szaporodhatnak az úgynevezett pszichoszomatikus betegségek, valamint a mentális zavarok.

B) A *kognitív válasz* tekintetében az egyéni különbségek jelentősek. Hogy milyen veszélyesnek ítéli meg valaki tulajdon munkanélküliségét, az felkészültségétől, tényleges ismereteitől, változtatási készségétől, önbecsülésétől függ. Ennek a faktornak a megoldáskeresés, változtatási hajlandóság kérdésében döntő jelentősége van.

C) A munkanélküliség számos *érzelmi válaszreakciót* provokál; félelem, szorongás, harag, ellenségesség, agresszió, büntudat, bánat, depresszió, magányosság egyaránt jelentkezhetnek. Néha felfedezhető ezen reakciók bizonyos sorrendisége is. A félelem, szorongás elsősorban az elbocsátás körül jelentkezik. Ez az érzés haraggá vagy dühvé válhat, ha a munkanélküli nem tud elhelyezkedni. A környezettel való ellenségesség érzése azt a benyomást kelti, hogy a munkanélküli nem önmagában, hanem másokban keresi a hibát. A stressz további fennállása nyomán azonban a negatív indulatok *befelé fordulhatnak*, s az alkalmatlanság, tehetetlenség érzése egyre növekvő önvádhoz, az önbecsülés csökkenéséhez, büntudathoz vezetnek. A stressz további elhúzódása depresszió, magányosság megjelenését eredményezi. A munkanélküli elhagyatottnak érzi magát, eluralkodik rajta a reményvesztettség érzése, aktivitása csökken, s a társadalmi léttől való visszahúzódás jellemezheti. Másoknál egyéb devianciák, például kriminális cselekmények, lelki betegségek, suicid veszélyeztetettség jelentkezhet.

A munkanélküliség hosszú távú hatásai

A munkanélküliség tartós fennállás esetén az egyén pszichés és szociális beállítódásában, körülményeiben tartós változás okát hozhat. Brenner felmérte a munkanélküliséggel összefüggésbe hozható későbbi egészségügyi és szociális problémákat. Azt találta, hogy a munkanélküliségben bekövetkező minden 1 százalékos növekedésre 5 évvel később 1,9

százalékkal nő a mortalitás, 4,1 százalékkal nő a sikeres suicidumok száma, 3,4 százalékkal nő a kórházi felvételek száma, s 5,7 százalékkal nő a gyilkosságok száma. (Brenner 1973) Craig a munkanélküliség okozta stressz késői hatásait vizsgálta, és úgy becsülte, hogy az USA-ban a munkanélküliség 1 százalék növekedése 6 éven belül a halálozás számarányát 37 ezerrel megnöveli, melyek zöme szívhalál, illetve öngyilkosság. További 7500 ember válik bűnelkövetővé vagy mentálisan beteggé. (Craig-Specht 1983) Dooley és Catalano úgy találta, hogy a munkanélküliség okozta stressz az elbocsátáskor, illetve egy évvel az elbocsátás után a legerősebb. (Dooley-Catalano 1980)

A munkanélküliség hatását az amerikai középosztálybeli férfiakra Powell és Driscoll (1973) tanulmányozta. A hosszú távú munkanélküliség hatása négy jól elkülöníthető szakaszra oszlott:

A relaxáció és a megkönnyebbülés szakasza

Első szakasz. Ebben az időszakban a megkönnyebbülés és relaxáció érzései keverednek. A munkanélküli kezdetben úgy tesz, mintha szabadságon volna otthon. Több időt tölt a családdal, olvasással, hobbijaival. Olyan érzése van, mintha két állás közötti szünetben lenne. Úgy érzi, hogy amint akar el tud majd helyezkedni egy új munkakörben.

A közös erőfeszítés szakasza

Második szakasz. Húsz-huszonöt nap után a munkanélküli unatkozni kezd, idegessé válik és szisztematikusan igyekszik munkát szerezni magának. A közös erőfeszítésnek ebben a periódusában olyan munkakeresési stratégiát alkalmaz, amely a múltban már bevált, felhívja barátait, hirdetőtáblákat, hirdetésüket kezd böngészni, vagy levelet ír potenciális munkaadóknak. Általában optimista, akkor sem válik szorongóvá, amikor elutasító válaszokat kap. Ez a szakasz átlagosan 2-4 hónapig tart.

A kétség és tétovázás szakasza

Harmadik szakasz. Ez a szakasz akkor köszönt be, ha a munkanélküli már hosszabb ideje van állás nélkül, mint valaha is volt, és realizálja, hogy munkakeresési erőfeszítései sikertelenek maradtak. Ingadozóvá válik, hol neki- lendül, hol semmit sem tesz. Extrém levertség vesz rajta erőt, családi és személyközi kapcsolatai megromlanak. További három-kilenc hét után az állásvadászó próbálkozások virtuálissá válnak.

A cinizmus periódusa

Negyedik szakasz. Ha az álláskereső tevékenység erre a negyedik periódusra is megmarad, akkor a munkanélküli erőfeszítéseinek célja sokkal inkább az önbecsülés megőrzése mintsem a tényleges munkahely. Például olyan állást keres, amely képzettségének és gyakorlatának megfelel, pedig valójában nagyon kevés az esélye erre. Reményvesztetté, közömbössé, apatikussá válik. Sokan egyszerűen feladják, nem gondolnak többé a munkára vagy a visszatérésre.

A munkanélküliség dinamikája

A munkanélküliség dinamikájának leírására Borgen és Amundson (1992) az úgynevezett *hullámvasút* modellt alkalmazta. Megfigyeléseik szerint a munkanélküliség élményének

megélése az időben hullámszerűen változik. Az első ciklus központi élménye a munkahely elvesztése, amely analóg a Kübler-Ross (1988) által használt *gyász* fogalmával. A személy elve- szít valamit, amely számára központi jelentőségű, s e szakasz során a tagadás, düh, alkudozás, depresszió, beletörődés érzelmi hullámain jut keresztül. Ezt követi az álláskeresés periódusa, amely kezdetben lendülettel indul, majd a nehézségekkel szembetalálván magát, a munkanélküli álláskereső erőfeszítései lelohadnak, stagnálás, majd a sorozatos kudarcok hatására apátia alakul ki. Végül az elhelyezkedni képtelen munkanélküli a *kiégés* jeleit mutatja.

A tagadás **B** harag **C** alkudozás **D** depresszió **E** beletörődés **F** lelkesedés

G stagnáció **H** frusztráció **I** apátia

A munkanélküliség stádiumainak ábrázolása

A munkanélküliség személyiségre gyakorolt hatása

A munkanélküliség hatásairól írva Wilensky megállapítja, hogy hosszú távon a munkanélkülit személyes izolációba sodorhatja. (Wilensky 1966) D. Braginsky és B. Braginsky azt tapasztalta, hogy a hosszú távú izoláció hatásai azután sem múlnak el, hogy a munkanélküli ismét el tud helyezkedni. Az önbizalom, az önbecsülés alacsony szintje megmaradhat, gyakori a hajlam a depresszív reakcióra, szégyenérzetre. (Braginsky-Braginsky 1975) A munkanélküliség személyiségre gyakorolt hatását vizsgálva az Egyesült Államokban Briar megállapítja, hogy a személyes identitás nagymértékben összefügg a munkával. Éppen ezért a tinédzserkorban jelentkező munkahely-keresési nehézségek a személyiségfejlődésre is maradandóan káros hatást gyakorolnak, s ha a fiatal szülei is munkanélküliek, a családi milió a reménytelenséget sugallja. A drogfogyasztás vagy a kriminalitás átmenetileg megszabadíthatnak a reményvesztettség szorongató érzésétől, ám a helyzet az efféle devianciák következtében természetesen nem javul, hanem romlik. Briar idézi a Egyesült Államok Igazságügyminisztériumának 1980. évi jelentéséből, hogy a bűnelkövetők 70 százaléka volt letartóztatásakor munka- nélküli, s a visszaesés is javarészt a munkanélküliségnek tulajdonítható, nem lévén a szabadulóknak megfelelő elfoglaltságuk. Nem kevésbé jelentősek a munkanélküliség interperszonális hatásai. Briar szerint a családi kapcsolatok megromlása összefügg azzal a tendenciával, hogy a munkanélküli önvádlová válik, amely aktivizálja a védekező mechanizmust, s ez utóbb könnyen fordul a család ellen. A munkanélküliek körében megnő a család- tagok agresszív bántalmazása, szaporodnak a családi konfliktusok, a válás. (Briar 1987)

Holland kutatók, Berg és munkatársai szerint nagyarányú és hosszú távú munkanélküliség esetén a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek tagjaiból kialakulhat a munkanélkülieknek egy úgynevezett *kemény magja*. Ezek az emberek társaiknál nehezebben tudnak elhelyezkedni, részben saját handikepjük, szakképzetlenség, kevés munkahelyi tapasztalat, emigránsok esetében a nyelvtudás hiánya stb. miatt. Ugyanakkor a munkaadók is bizalmatlanok az ilyen munkaerő iránt, ami veszedelmes circulus vitiosus indíthat el. Minél hosszabb ideig marad munkanélküli valaki, a munkaadók annál óvatosabbak lesznek az illető felvételekor: "ha ilyen sokáig nem tudott elhelyezkedni, annak bizonyára személyes oka van, ezért én sem alkalmazom". Az ilyen csoportok számára a munkanélküliség életformává válik, s ez másodlagosan ismét csak megakadályozza az elhelyezkedést. Bergék áttekintik, hogy kik alkotják ezeket az "elhelyezkedésre képtelen" csoportokat.

A fizikai vagy lelki zavarral, sok esetben testi hátránnyal küszködők, akiknek a megítélése előítéletes, feltételezik róluk, hogy intellektuális teljesítőkéességük is gyengébb. A nemzeti és etnikai kisebbségek, ezek közül is az emigránsok, politikai menekültek, cigányok. A kevés munkahelyi tapasztalattal rendelkezők közül a nők, a pályakezdők, a peremhelyzetűek - ez utóbbiak nemcsak a csekély munkahelyi tapasztalat okán, hanem a társadalomba való beilleszkedés zavarai miatt is, valamint a 40 év felettiak közül akiknek nincs megfelelő képzettségük, s kevésbé feltételezik róluk, hogy új szakmát tanulnak. Berg és munkatársai személyre szabott módszereket alkalmaztak ezeknek a nehezen beilleszkedő csoportoknak az elhelyezésére, ily módon megelőzve a várható deviáns karriert. (Berg-Reinsch-Veer 1989)

A munkanélküliség szociális jellemzői

Hazánkban a munkanélküliség hosszú távú hatásainak vizsgálata még nem tekinthet olyan múltra vissza, mint Nyugaton, néhány írás azonban már megjelent e tárgyban. Székely Vince szerint a munkanélkülieknél gyakoribbak a mentális problémák, az öngyilkosság, s megfordítva is, a pszichiátriai kezelték körében is nagyobb a munkanélküliek aránya. A folyamat kétirányú, a *mentális problémákkal* küzdő személy nehezebben alkalmazkodik munkahelyéhez, s legkorábban az ilyen dolgozótól válnak meg a munkaadók. A tartós munkanélküliség viszont a korábban labilis egyének pszichoszociális egyensúlyát boríthatja fel, ezért növekszik a munkanélküliek körében a mentális betegek aránya. (Székely V 1992)

Frey Mária és Gere Ilona a munkanélküliség által *különösen veszélyeztetett csoportokat* vizsgálva a közeljövő legsúlyosabb problémájaként elsők a pályakezdő munkanélküli fiatalokat említik, de idesorolhatók a fogyatékosok, állami gondozásból kikerülő, deviáns fiatalok is. A nők - bár összességében kisebb arányban vannak a munkanélküliek között - több oldalról is veszélyeztetettek: egyes munkakörökben (például betanított, ügyviteli munka); 42 százalékuk szakképzetlen, így könnyebben veszítik el állásukat; a családi kötelezettségek csökkentik a nők foglalkoztatási esélyeit; gyermeküket nevelő nők kiszorulhatnak a munkaerőpiacról. "A munkanélküliség szempontjából különösen veszélyeztetettek a társadalom perifériáján élő, gyengébb pozíciójú személyek (például az egészségkárosodottak, kisebbségiek, menekültek, deviánsok stb.)." (Frey-Gere 1992)

Bánfalvy Csaba az OTKA, a Népjóléti Minisztérium, a Munkaügyi Minisztérium és a Gyógynevelési Tanárképző Főiskola támogatásával empirikus vizsgálatot végzett 1991 és 1993 között a magyarországi munkanélküliség szociális és regionális jellemzőinek feltárására. A munkanélküliek szociális jellemzőiről mondja: "A tipikusan munkanélküli családmodell két szélső pólusra bomlik: a nőtlenek-hajadonok az egyik típusban, az elváltak, különélők és élettársal élők, a másik típusban." A tartósan munka nélkül élők között az elváltak, külön

élők, élettárrsal élők és sokgyerekesek aránya magasabb, mint az átlagnépesség körében. Ugyanakkor a házások körében is egyre növekszik a tartós munkanélküliség, aminek következtében a házasságban élők családi konfliktusai szaporodnak. (Bánfalvy 1994:143)

A vizsgálat megállapítja, hogy Magyarországon nem tapasztalható a munkanélküliek nagyfokú izolációja, nem következett be az önértékelés összeroppanása sem. Bánfalvy szerint e jelenség magyarázata az úgynevezett *státusinkonzisztencia*, azaz a csekély kereseti lehetőséggel, nehéz fizikai munkával járó, az alkotás örömétől megfosztott munkahely elvesztése nem nagy szerencsétlenség. Megállapítja továbbá, hogy a magyar munkanélküliség nem jelent tétlenséget. Vannak olyanok, akik vállalkozó munkanélküliek; s vállalkozásuk előkészítéseképpen választják ezt az életformát, mások helyzetét kényszerek alakítják. *Önkéntes munkanélkülinek* nevezi azokat, akik elvetik vagy elhalasztják a visszatérést a munkaerőpiacra. Közöttük is megkülönböztet *próbálkozókat, kivárákat és kivonulókat*. (Bánfalvy-Laki 1992) Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy a tanulmány "pillanat-kép", a munkanélküliség belső összetétele és a munkanélküliek helyzet- megítélése egyelőre még folyamatosan változik.

Bagó József tanulmányában *KSH-adatokra* támaszkodva megállapítja, hogy a tartós munkanélküliek (fél évnél hosszabb ideje) aránya 1992. első negyedévi 35 százalékról 1993. negyedik negyedévre 60 százalék fölé emelkedett. A pályakezdő munkanélküliek száma 1993 végén közelített a 80 ezerhez. Fontos további megállapításai - amelyek az OMK nyomom követéses vizsgálatán alapszanak - a munkanélküli-ellátásból kiesőkre vonatkoznak. Számuk 1992-ben közel volt a 110 ezer főhöz. 1993-ban 320 ezer fő, így két év alatt ez már 430 ezer embert érintett. Az 1992-ben kikerültek 30 százaléka tudott elhelyezkedni, 33 százalékuk valamilyen oknál fogva kilépett a munkaerőpiacról, 37 százalékuk maradt munkanélküli. Az ellátásból kikerülők elhelyezkedési esélyeiről elmondható, hogy az iskolai végzettség növekedésével az elhelyezkedési esélyek nőnek; az életkor növekedésével az elhelyezkedési esélyek csökkennek; az adott térség kedvező munkaerőpiaci helyzete növeli az elhelyezkedési esélyeket. (Bagó 1994)

Csoba Judit 1200 olyan *háztartás szerkezetét, jövedelmi helyzetét* vizsgálta, ahol legalább az egyik kereső legalább egy éve munkanélküli. 700 családban a megkérdezett jövedelempótló támogatásban részesült, 500 esetben a munkanélküli nem részesült jövedelempótló támogatásban. Az első esetben az önkormányzatok mind nagyobb mértékben válnak felelőssé a munkanélküli alapellátásért. 50 százalék esetében az önkormányzat biztosítja az alapjövedelmet. A tartósan munkanélküliek túlélési stratégiái változatosak: *a fekete munka* (különböző szolgáltatásokban való részvétel; alkalmi munkák, bedolgozás, földművelés, gazdálkodás); *tervek elhalasztása* (lakásvétel, felújítás, csere, továbbtanulás, családtervezés; *saját tartalékok mobilizálása; kölcsönök; lemondás szolgáltatásokról, javakról; közüzemi számlák fizetésének halasztása; étkezési szokások megváltoztatása; vagyontárgyak eladása*. (Csoba 1994) ~

A munkanélküliek *elhelyezkedési esélyeiről* Köllő János az alábbiakat írja: "...] tudjuk, hogy 1991-ben a magyar munkanélkülieknek csak mintegy a fele hagyta el úgy a segélyrendszert, hogy állásba került. Ezt is figyelembe véve megkockáztathatjuk, hogy a munkanélküliek állásba lépési esélye tavaly Magyarországon húsz-negyvenszer alacsonyabb volt, mint Amerikában vagy Ausztráliában, 1988-ban [...] A tipikus magyar munkanélküli ma állás nélkül marad a segélyezési periódus lejárta után is." (Köllő 1994:140)

Bánfalvy szerint szociálisan és munkaerő-piaci szempontból a pályakezdő munkanélküliek a legkiszolgáltatottabb csoport, akiknek száma 1993-ig két és félszer olyan gyorsan emelkedett, mint az összes munkanélküli száma. 1993 közepén az országos adatok szerint a 15-19 éves munkavállalói korosztály harmada, a 20-24 évesek hatoda volt munkanélküli. (OMK) A pályakezdők egyik alcsoportja munkanélküliként "parkoló pályára" került, másik alcsoportjuk szakképző intézetben szerzett képesítés ellenére sem tud elhelyezkedni, s kisebb részben idetartoznak a felsőoktatásban végzett, elhelyezkedni nem tudó diplomások. (Bánfalvy 1994)

A munkanélküli ellátás szerveződése Magyarországon

Magyarországon a rendszerváltással egy időben igen rövid idő alatt szinte a semmiből egy komplex ellátó-szolgáltató rendszert kellett felépíteni, amely a *munkanélküliség kezelésére*, illetve a munkanélküliek ellátására hivatott. Egy hatékony rendszer kialakításánál nyilván az ellátásra szorulóknak szükségleteiből kell kiindulni, ez határozza meg a szervezet felépítését. A munkanélkülinek legfőképpen ellátásra, anyagi gondoskodásra van szüksége, vagyis a munkanélküli járadékra. A korábbi munkanélküli segély, illetve a járadék szó használata már eleve azt tükrözi, hogy a "hivatal" a munkanélküliséget a szegényellátással, illetve a rokkantsággal rokonítja, hiszen segélyt, járadékot ezek a rétegek kaptak korábban. Azután szükség van arra, hogy a munkanélkülieket nyilvántartsák, hiszen különben honnan lehetne tudni, hogy ki jogosult erre az ellátásra, s ki nem. A nyilvántartás pedig ilyen tömeges méretekben csak rendszerbe szervezeten lehetséges, vagyis nagyon gyorsan eljutottunk oda, hogy a munkanélküliség elsősorban a Munkaügyi Hálózat alanyainak ellátásával és nyilvántartásával kapcsolatos fogalomként vált. Annak ellenére, hogy a munkanélküliek szükségletei igen jelentősen differenciálódtak a kezdeti időszakhoz képest, az ellátórendszer ezeket a változásokat vagy egyáltalán nem, vagy csak, nagy késéssel kezdte követni.

A kilencvenes évek fordulóján igen gyorsan kiépült a munkaügyi apparátus, amelynek struktúráját, felépítését az alábbiakban igen vázlatosan is- mertetjük.

Az ellátórendszer struktúrája

(1996.)

Az ellátás irányítója a Munkaügyi Minisztérium lett, amely a korábbi Állami Bér- és Munkaügyi Hivatalból (ÁBMH) szerveződött. Négy fő tevékenységi területe van:

Kormányzati szint

A) *Ellenőrzés, koordináció, humánpolitika, nemzetközi kapcsolatok.* Ezt a tevékenységi kört segíti a Munkaügyi Kutató Intézet, a munkanélküliség meg- jelenésének, kezelésének tudományos és a gyakorlatban hasznosítható tapasztalataival.

B) *Gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai, munkaerő-piaci programok, pénzügy.* Ezen tevékenységi területhez kapcsolódik a munkaügyi ellátásban oly fontos *Országos Munkaügyi Központ* (OMK), illetve a szervezetileg hozzátartozó *Megyei Munkaügyi Központok*. Ez az intézményrendszer biztosítja a munka- ügyi ellátás zömét.

C) *Bérmegállapodások, munkaügyi kapcsolatok, munkajog.* Az *Érdekegyeztető Tanács Kormányzati Tárgyalócsoportjának* titkársága ehhez a feladatkörhöz kapcsolódik.

D) *Szakoktatás, képzés, átképzés*, melyhez csatlakozik az *Országos Képzési Tanács (OKT)*, a *Nemzeti Szakképzési Intézet*, továbbá a *Munkaerő fejlesztő és Képző Központok* rendszere, amelyek az átképzések regionális bázisaivá alakultak.

Bennünket elsősorban a gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai; ezen belül is az OMK és a Megyei Munkaügyi Központok tevékenysége, valamint az oktatás-képzés, átképzés, ezen belül is az OKT, illetve a Regionális Munkaerő- fejlesztő és Képző Központok munkája érdekel, ugyanis ezek az intézmények kerülnek közvetlenül kapcsolatba a munkanélküliekkel.

Országos Munkaügyi Központ

Az OMK az a szervezet, amely a munkaügyi ellátás operatív intézménye, tevékenysége négy fő területre terjed ki:

A) *Informatika, információellátás*. Egyrészt összegyűjti és nyilvántartja a munkanélküliek valamennyi fontos adatát, a róluk szóló információkat,

másrészt biztosítja a szakmai háttérrel a munkaügyi ellátásban szükséges adatbázisokhoz, információs hálózatokhoz.

B) *Szolgáltatások és fejlesztés*: A munkaügyi ellátásban fontos szolgáltatásokhoz, illetve az aktív eszközök alkalmazásához nyújt háttérrel, ilyen irányú fejlesztéseket biztosít, továbbá idetartozik a munkaüggyel kapcsolatos jogalkalmazás és ellenőrzés számos kérdése.

C) *Gazdasági igazgatóság*. Felügyeli a Szolidaritási Alapot, továbbá a Foglalkoztatási Alap bizonyos pénzeszközeinek elosztását, idetartoznak a területi működés és költségvetés kérdései, valamint a munkaüggyel kapcsolatos kiadói tevékenység.

D) *A Munkaügyi Központok irányítása*. A Megyei Munkaügyi Központokat (beleértve a Fővárost is) az OMK főigazgatója felügyeli, így a területi ellátás jelenti az OMK negyedik tevékenységi körét.

Megyei (Fővárosi) Munkaügyi Központok

Megyei (Fővárosi) Munkaügyi Központok a munkanélküli-ellátásban közvetlenül érdekelt szervezetek. Két fő területet felügyelnek:

A) *Munkaerőpiac, képzés, tanácsadás*. Ez a munkaerő-piaci képzéseket és programokat, továbbá a képző és átképző programokat jelenti, valamint a tanácsadást, amelyet elsősorban az úgynevezett pszichológiai szakszolgálat munkatársai végeznek, továbbá idetartozik a megyei munkaerő-piaci statisztika is.

B) *Módszertan, számítástechnika, kirendeltségek*. Ez a munkaügyi ellátásban használatos módszerek, illetve a szükséges informatika megyei szintje. A gazdasági, jogi kérdések mellett idetartoznak a helyi *kirendeltségek*, amelyek a munkanélküliek tényleges ellátását, gondozását végzik.

Országos Képzési Tanács (OTK)

A munkaügyi ellátás hierarchikus rendszere mellett léteznek olyan központi források, amelyek a munkaügyi ellátásban szereplő programoknak az intézményes kereteken kívül biztosítanak lehetőségeket. Számos olyan képző-, oktatóhely van (szakiskolák, szakmunkástanuló-intézetek, felnőttoktatási centrumok, oktatóbázisok), amelyek felvállalják a munkanélküliekkel való foglalkozást. Ezek az oktatási intézmények saját kezdeményezésre, vagy anyagi kényszerből, vállalkozói alapon kezdeményeznek képző és átképző programokat, vagy vállalják a munkanélküliek foglalkoztatását. Az OKT három területen hirdet pályázatot: *a) országos szintű képzési programok, b) országos preventív (munkahelymegtartó) programok, c) kísérleti jellegű képzési programok megvalósítására.* E pályázatokon részt vehet bárki, bármely szervezet, amely az OKT pályázati előírásainak megfelel, illetve a pályázott program megvalósítására megfelelő háttérrel rendelkezik.

Országos foglalkoztatási Alapítvány (OFA)

Munkahelyteremtő, munkahelymegtartó és kistérségi regionális foglalkoztatáspolitikai koncepciók kidolgozására szolgáló programokat hirdet. Pályázatain részt vehetnek mindazok a szervezetek és szerveződések, amelyek a vállalt programok megvalósítására alkalmasak.

Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központok

A munkaügyi ellátásban 1992-1993 óta az úgynevezett Világbanki Program keretében egy úthálózat is kialakult. Regionális átképző. Központokat hoztak létre, szám szerint tízet, Magyarország különböző területein, mely intézményeket a munkanélküliek átképzésének, illetve munkaerő-piaci felkészítésének centrumaivá kívánták formálni. E központok felállításának az volt a koncepciója, hogy hatékony átképző programokat csak koncentráltan, megfelelő szakembergárda igénybevételével lehet biztosítani, s ezek a központok egy egy tágabb régió (2-3 megye) ilyen irányú igényeit is meg tudják majd oldani.

Strukturális változások 1998-tól

“1998-ban a Munkaügyi Minisztérium feladatait megosztották a Gazdasági Minisztérium, a Szociális és Családügyi Minisztérium és az Oktatási minisztérium között. A foglalkoztatás terén viselt intézményi felelősségi rend szerint a Gazdasági Minisztérium felel a foglalkozáspolitikáért, a társadalmi párbeszédért és a munkahelyteremtő programokért, a Szociális és Családügyi Minisztérium felel a “passzív” intézkedésekért (szociálpolitika és a munkanélküliek reintegrálása), a Megyei Munkaügyi Központok és a Regionális Oktatóközpontok irányításáért. Az Oktatási Minisztérium felel a képzésért és a szakképzésért.

A Megyei Munkaügyi Központok felelnek mind az aktív intézkedések (munkaerőpiaci szolgáltatások és programok) és a passzív intézkedések (munkanélküli segély) megvalósításáért. A felelős minisztérium munkáját segíti az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, amely elsősorban a szolgáltatások fejlesztését célozza....A Szociális és Családügyi Minisztérium kezeli a Munkaerőpiaci Alapot, amellyel mind az aktív, mind a passzív foglalkoztatási intézkedések, valamint az állami foglalkoztatási szolgálat finanszírozható.

Az összes intézményi szereplő koordinációját segíti a Munkaerőpiaci Alap Irányító Testülete, amely sajátos koordináló fórumként működik a GM, a SzCsM, az OM és a Pénzügyminisztérium között.

A foglalkoztatási és munkaügyi kérdések központi konzultatív, érdekegyeztető fórumává a háromoldalú Országos Munkaügyi Tanács vált.”

(Bagó József, Esély 2000/3.)

Összegezve

Jól látható, hogy néhány év alatt a munkaügyi ellátásnak igen összetett hálózata alakult ki, amely a területi ellátás és a vállalkozói alapú felkészítés együttesére épít. Elvileg a rendszer lehetőséget ad arra, hogy mind az alulról jövő kezdeményezések, mind pedig a megfelelő szervezeti struktúra segítségével a munkanélküliek széles rétegeinek adja meg az ellátás, az újra-kezdés, a pályamódosítás esélyeit. A fennálló ellátórendszerrel szemben azonban több kritikai észrevétel is tehető.

Szemléleti dilemmák. A rendszer kialakítása némiképpen szervezatorientált. A szervezetről első megközelítésben nem derül ki, hogy bajba jutott emberek megsegítésére hozták létre. A munkaügyi szervezetekbe rekrutált dolgozók főként az államigazgatásból kerültek ki, ezért az egész hálózatnak többnyire hivatal jellege van.

Szervezeti párhuzamosságok. A munkanélküliség tömegessé válásával a hálózat insufficiens jellege gyorsan kiderült. Emiatt különféle megoldások születtek egymástól függetlenül, s a hálózatban ilyen módon párhuzamosságok keletkeztek. Például egy adott átképző program akár háromféle szinten is megjelenhet: főhatósági szinten, mint az OKT- vagy OFA-program egy alkotóeleme, megyei szinten, mint a megyei dekoncentrált Foglalkoztatási Alap kedvezményezettje, valamint regionális szinten is, mint egy Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ programeleme. Ugyanarról a programról van szó, s háromféle szinten is tud magának támogatást szerezni. Ezt akár jónak is gondolhatnánk, ha nem olyan gyakorlathoz vezetne, hogy egyes, mobilis munkaerő-piaci aktorok nagy hasznot szakítanak le a képzésekből, más területek viszont, nem lévén mögöttük önértékesítő képességgel rendelkező aktorok, ellátatlanul maradnak.

Strukturális problémák. A munkaügyi hálózat az aktív foglalkoztatásból kikerülők számára szerveződött. Ma már a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a munkanélküliek jelentős rétegei meg sem jelennek a regisztrált munkanélküliek körében, vagy egy év után elveszítik jogosultságukat. A továbbiakban róluk a hálózat egyáltalán nem gondoskodik, a munkaügyi ellátás számára széles tömegek tűnnek el. A nem regisztrált munkanélküliek köréről azért nehéz fogalmat alkotni, mert "nem regisztráltak", de mértékadó becs- lések szerint számuk legalább akkora lehet, mint a "hivatalos" munkanélkülieké. Ilyen módon nem túlzás ma Magyarországon 1 millió körüli tényleges munkanélküliről beszélni. Az is jól látható ma már, hogy a munkanélküliek korántsem tekinthetők egységes halmaznak, tehát sokkal differenciáltabb ellátórendszerre lenne szükség. A munkaügyi specializáció még éppen csak elkezdődött, s korántsem tud a mai jogos igényeknek megfelelni. Erre a kérdésre a szakemberekről szóló fejezetben még visszatérünk.

Gazdasági megfontolások. Jelen sorok szerzője nem titkolja azt a meggyőződését, hogy a munkaügyi ellátóhálózat egésze hibás premisszákból indult ki. Felépítettünk egy hatalmas apparátust, amely a munkanélkülivé vált emberek ügyeinek menedzselésével, jó esetben átképzésével foglalkozik. Az átképzett emberek azonban ugyanarra a szűkülő

munkaerőpiacra lépnek vissza, s legyenek bármilyen felkészültek, az állások száma etto"1 még nem fog szaporodni. Tömegek munkaerő-piaci "önérvényesítő képességét" növelhetjük, de ez mit sem ér, ha nincs hol eladniuk magukat. Tényleges javulás csak a munkahelyteremtő kezdeményezésektől, az önerős munkahelyteremtéstől, a családok aktivizálódásától várható. Mivel a munkaügyi hálózat java része ebből a szempontból improduktív szférának tekinthető, jóval nagyobb támogatást kellene adni az egyének, családok, kisközösségek, települési önkormányzatok, önkormányzati társulások és vállalkozók munka- helyteremtő és munkahelymegtartó kezdeményezéseinek. Ez a szemlélet már némiképpen jellemzi a munkaügyi kormányzat törekvéseit (például a közhasznú munkások kedvezményei, munkahelyteremtő beruházások támogatása, átképző programokhoz foglalkoztatási garanciák igénylése stb.), de jóval bátrabb lépésekre lenne szükség.

Munkanélküliekkel foglalkozó szakemberek

Mint korábban is említettük, ma Magyarországon a munkanélküliek létszáma feltételezhetően 1 milliós nagyságrendben mozog, a regisztrált munka- nélküliek száma meghaladja az 500 ezret. Ez a létszám akkora nagyságrendet jelent, mint az egészségügyi ellátásban részesülő betegek, vagy a szociális rászorultak köre. A munkanélküliek megsegítésére szolgáló hálózat azonban korántsem olyan differenciált, mint az egészségügy. Miként beteg is nagyon sokféle van, a munkanélküliek között is van fiatal, idősebb, képzett, képzetlen, invenciózus, beletörődő és így tovább. Ennek ellenére a munkaügyi szervezetben dolgozó szakemberek munkaköre meglehetősen uniformizált. A kliens legyen segédmunkás vagy mérnök, szegény vagy módosabb, alkoholista vagy egészséges, általában ugyanazzal az ügyfelek- kel foglalkozó szakemberrel találkozik, akinek előképzettsége általában valamilyen államigazgatási alsó-, középszintnek felel meg és az "ügyfelekkel" való bánásmódban némi rutinnal rendelkezik. Az ügyfeles az egyszerű regisztrációt, az ügyfél adminisztrációját, a járadék intézését végzi, valamint kiszűri azokat a problémákat, amelyek kompetenciáját meghaladják. A problémák java részén segíteni nem tud, van azonban, amikor speciális szakemberhez küldi tovább a klienst.

A specialisták egyike a *munkavállalási tanácsadó*, aki az újrakezdésben, elhelyezkedésben, a munkanélküli előtt álló alternatívák feltárásában, munkaerő-piaci programok indikálásában tud segíteni. A tanácsadók korábban szintén képzetlenek voltak, néhány éve van a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen posztgraduális képzés, amely a tanácsadókat a szükséges ismeretekkel ellátja, tanácsadói készségeiket javítja, fejleszti. Ez a képzés azonban még messze nem tudja kielégíteni azt az igényt, ami ilyen felkészültségű szakemberekből ma Magyarországon van. Ha a kliensnek lelki, pszichológiai problémái vannak, és ezek akadályozzák őt a sikeres álláskeresésben, az ügyfeles vagy a tanácsadó a *pszichológiai szakszolgálathoz* irányítja a klienst, aki így általában a klinikumból érkezett szakember segítségét veheti igénybe. A pszichológusok igen fontos munkát végeznek, de létszámuk igen csekély. A Munkaügyi Központ hatás- körében egy-két fő dolgozik ilyen munkakörben, létszámuk országos viszonylatban is legfeljebb 40-50 főre tehető. Ez a szám a több százezres munkanélküli mellett nyilvánvalóan elégtelen.

A munkanélküliekkel foglalkozó szakemberek köre ezzel gyakorlatilag bezárult. Egyetlen fontos szereplő van még a rendszerben, az átképző programban részt vevő *tanár*. Ezen programok vezetői igen különböző képzettséggel rendelkeznek, sok közöttük valamilyen szakiskolában vagy szak- munkástanuló-intézetben egy-egy szakma szakoktatója.

Önerős kezdeményezések

A munkaügyi hálózat árnyékában gomba módra szaporodtak az elmúlt években a helyi, önerős kezdeményezések, például munkaközvetítő irodák, munkaerőpiaci képző és átképző intézetek, helyi foglalkoztatási projektek, alapítványok és önszervező csoportok, amelyek általában valós igények és problémák megoldására szerveződtek. Ezek éles versenyt folytatnak egymással a "foglalkoztatási programok piacán" és közülük a legtöbb forráshiánnyal, tőke- hiánnyal küzd. Vannak azonban szép számmal olyan vállalkozások is, amelyek a munkaügyi hálózat lehetőségeit meghaladó színvonalú képzéseket, szolgáltatásokat nyújtanak, és viszonylag jól "megélik" ezen a piacon, kialakult tehát a munkanélküli ellátás "második gazdasága".

Ellátatlanok

Van néhány olyan csoport, amely tömegesen reprezentált a munkanélküliek között, ám problémáik, gondjaik kezeléséhez segítséget semminemű szakembertől nem kapnak. Ezek a *pályakezdő munkanélküliek; a hátrányos helyzetű nők; a szakképzetlen, elhelyezkedésre motiválatlan kliensek; a 45-50 év körüli, elhelyezkedni nem tudók; a szegények, nagycsaládosok; az alkoholisták, drogfüggők, a cigány és egyéb hátrányos helyzetű rétegek stb.* Ők azok, akik a regisztrált munkanélküliek között is nagy számban találhatóak, de szakszerű ellátás nélkül maradnak. Van egy másik igen jelentős réteg, akik már a munkaügyi ellátásból is kimaradnak, vagy mert jogosultságuk sem volt, vagy lejárt a járadék számukra, s jövedelempótló vagy bármilyen más támogatásban nem részesülnek. E rétegek egyértelműen szociális ellátásra és gondoskodásra szorulnak. Ők is munkanélküliek, ha nem is tudunk róluk. A szociális munkának jelentős szerepe lehetne e munkanélküli rétegek problémáinak kezelésében is.

Munkanélküliség és szociális munka

Képzés

Mint említettük, a munkaügyi hálózatban nincs szociális munkás státus, s az ilyen irányú *képzés* is teljességgel megoldatlan. A szociálismunkás-képzésben a munkanélküliség problematikája alulreprezentált, több főiskolán nincs munkanélküliséggel foglalkozó tantárgy. Mésutt a munkanélküliség részstúdium, választható tantárgy. Szükség lenne tehát a fentebb leírtak *szervezeti és képzési* konzekvenciáinak levonására.

Szervezet

Szervezeti szinten kívánatos a munkaügyi hálózaton belül *szociális szakszolgálat* kialakítása, olyan szakemberek bevonásával, akik a fenti problémák kezelésében, a humán szemléletmód elterjesztésében jártasak. A szociális munkás az a szakember, aki a munkanélküliben nemcsak a járadékos ügyfelet, hanem a teljes embert látja, vagyis tudatában van mindannak, amit a munkanélküliséggel járó pszichoszociális krízis jelent. A szociális munkás a munkanélküliekkel való foglalkozás számos területén kamatoztathatná tudását. *Tanácsadóként* a szociálisan hátrányos helyzetű rétegek segítésében, kompetenciájuk növelésében, problémamegoldó készségeik javításában játszhatna jelentős szerepet. Woolfe így ír a munkanélkülieknek szóló tanácsadó tevékenységről: "[...] a tanácsadás több kell, hogy legyen segítségi kapcsoltnál, amely segítségi kapcsolat bizonyos feltételekre - úgy mint empátiára, melegségre és nyílt odafordulásra - épül. [...] A reálisabb meghatározásnak tartalmaznia kell azt a gondolatot, hogy az embereket képessé kell tenni saját életük nagyobb mértékű irányítására." (Woolfe 1992:94)

Szociális munkás

A szociális munkások képesek segítséget nyújtani a munkanélküliek *önsegítő csoportjainak* önérvényesítési képességük fejlesztésében; a *mediátor* szerepére a hátrányos helyzetű rétegek, etnikumok konfliktusaiban; szakértői szerepre *helyi foglalkoztatási programok* kialakításában, menedzselésében. A munkaügyi szervezet és foglalkoztatáspolitikai magasabb szintjein a szociális munkások a *humán szemléletmód* elterjesztésében válhatnak jelentős tényezővé. Általuk a munkanélküliek valódi szükségleteire fókuszáló ellátó- rendszerben az esetmunka, a csoportmunka és a közösségi szociális munka is komoly szerephez juthatna.

Meg kellene oldani, hogy a szociális munka, illetve a segítő szakma megkapja az őt megillető helyet a munkanélküliekkel foglalkozó szakemberek oktatásában. A munkaügyi hálózatban szervezendő szociális szakszolgálat számára megfelelő szakemberek képzésére lenne szükség, melyhez elengedhetetlen a posztgraduális munka-pályatanácsadó szociálismunkás-képzés, amelyet szociális munkások specializációként, más humán szakemberek másoddiplomás képzésként választhatnának. Minden késlekedés csak odázza és halmozza a problémát: egyre nagyobb létszámú munkanélküli rétegek kerülnek ki a regisztrációból, a munkaügyi hálózat látóköréből, és szociális szempontból is teljesen ellátatlanok maradnak.

(1996)

Irodalom

Bagó József (1994): Kormányzati/aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerő-piaci rétegek támogatása érdekében. *Esély*, 5.

Bánfalvy Csaba (1994): Szebb időkre várva. Munkanélküliség és munkanélküliek Magyarországon az 1990-es évek elején. In.: Havas-Somorjai (szerk.): Szöveggyűjtemény a társadalmi egyenlőtlenségek tanulmányozásához. Techno Inter Kft., Budapest.

Bánfalvy Csaba-Laki László (1992): Alkalmazkodás a munkanélküliséghez. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest.

Benedek László (1992): Tanácsadás munkanélkülieknek. Kézirat, OMK.

Berg, H: Reinsch, P: Veer, K. (1989): What do they Mean Unemployable? Free University Press, Amsterdam.

Betlen Anna (1993): Érdekvédelem, vállalkozás, nagypolitika. Önségítő egyesületek a munkanélküliség ellen. *Esély*, 4.

Betlen Anna (1994): Kísérlet a munkaerőpiacon. *Esély*, 6.

Borgen, A: Amundson, N. (1992): A munkanélküliség dinamikája. In.: Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest.

Braginsky, D: Braginsky, B. (1975): "Surplus People: Their Lost Faith in Self and System." *Psychology Today*, August. 70. p.

Brenner, H. (1973): *Mental Illness and the Economy*. Harvard University Press; Cambridge.

- Briar, K. (1987): "Unemployment and Underemployment." In.: A. Minahan et al. (Eds.) Encyclopedia of Social Work. 18th ed. Silver Spring, Md.: NASW.
- Csoba Judit (1993): A munkanélküliség kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt. Esély, 4.
- Csoba Judit (1994): A tartós munkanélküliség hatása a családok anyagi helyzetének alakulására. Esély, 6.
- Craig, G. J; Specht, R. (1983): Human Development. Engelwood, Cleffs, Prentice Hall, New Jersey.
- Dooley, D.-Catalano, R.: (1980): Economic Change as a Cause of Behavioral Disorder. Psychological Bulletin, No. 87, 450~68.
- Erikson, E. (1963): Childhood and Society. Norton, New York.
- Frey Mária (1993): No a munkaerőpiacon. Társadalmi Szemle, 3.
- Frey Mária-Gere Ilona (1992): A munkanélküliség szociális hatásai. Esély, 3.
- Gyekiczky Tamás (szerk.) (1990): Munkanélküliség - megoldások és terápiák. MTA Szociológiai Kutatóintézet - Kossuth Könyvkiadó, Budapest. Kovács T. Krisztina (1995): Esettanulmány. (Kézirat)
- Köllő János (1993): Munkában és munka nélkül - a fordulat után. Szociológiai Szemle, 1.
- Kübler-Ross, E. (1988): A halál és a hozzá vezető út. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Powell, D; Driscoll, P. (1973): Middle Class Professionals Face Unemployment. Society, 10 (2) 18-26.
- Rézműves Judit (1993): Munkanélküliség. (Kézirat)
- Székely Judit (1994): Jelentés a járadékfolyósítási időszak letelte után a nyilvántartásból kikerült alacsony iskolai végzettségűekről. OMK, Budapest.
- Székely Vince (1992): A munkanélküliség pszichoszociális dimenziója. (Kézirat)
- Széman Zsuzsa (1994): Az ipari vállalatok munkaerő-politikája és az idősek. Esély, 2.
- Wilensky, H. (1966): Work as a Social Problem. In.: Becker, H. (Ed.): Social Problems. John Wiley, New York.
- Woolfe, R. (1992): Tanácsadás egy válságos világban: a tanácsadás szociológiája felé. In.: Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bagó József (2000): A hazai foglalkoztatáspolitikát közelítve az európai normákhoz. Esély, 3.